

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง เจื่อนใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านตำบลตำบอง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ มุ่งที่จะศึกษาถึงการรับรู้ในปัญหาและผลกระทบต่อ ป่าไม้ ดิน น้ำ สังคม และวิถีชีวิตจากสถานการณ์การตัดไม้ทำลายป่า และศึกษาถึงความต้องการรวมถึงเจื่อนใจในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ในอนาคตของชาวบ้าน เพื่อแสวงหารูปแบบในการควบคุมและในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ร่วมกันระหว่างชุมชนกับรัฐ อันนำไปสู่แนวทางในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จึงจำเป็นอย่างมากในการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี จากเอกสารที่ได้มีผู้เชี่ยวชาญวิจัยไว้มารประกอบในการทำวิจัย

2.1 แนวความคิด

2.1.1 แนวความคิดเรื่อง การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

Bertrand (1981) กล่าวว่า “การอนุรักษ์” (Conservation) เป็นคำที่มาจากภาษาละติน มีความหมายถึงการเก็บหรือรักษา ซึ่งความหมายเหล่านี้สมัยก่อนจะใช้กับความหมายของการสงวนและการป้องกันป่าไม้และสัตว์ป่าเท่านั้น ต่อมาในปัจจุบันนี้คำว่า การอนุรักษ์ สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อคุณภาพชีวิตของสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ เกษม จันทร์แก้ว (2524) ที่ได้รายงานว่า ในขั้นแรก การอนุรักษ์จะใช้คำสองคำคือ การสงวน (to preserve) ซึ่งหมายถึงการเก็บรักษาของที่หายากเอาไว้ อีกคำหนึ่งก็คือ การป้องกันการสูญเสีย (to prevent waste) ซึ่งหมายถึงการป้องกันทุกวิถีทางที่จะให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติไม่ให้เกิดการสูญเสียดังกล่าว ต่อมาในยุคหลังทรัพยากรมีการนำออกไปใช้อย่างฟุ่มเฟือยทำให้ย่อยหรือลงไป จึงน่าจะมีการฟื้นฟูและหาทางเพิ่มพูนให้มากเสียก่อนที่จะนำออกไปใช้ เพราะฉะนั้นจึงเกิดหลักการที่ว่าจะต้องหาทางเพิ่มทรัพยากรให้มากก่อนที่จะนำออกไปใช้ ในอนาคต และถ้ามีทรัพยากรอยู่แล้วก็ต้องหาทางให้มีใช้ตลอดไปเช่นกัน (to increase and sustain the supply) จึงพอสรุปความหมายของ “อนุรักษ์” ว่าเป็นการใช้ตามความต้องการและประหยัดไว้ เพื่อใช้ในอนาคตใช้ประโยชน์อย่างมีเหตุผลผลและมีการสร้างสรรค์ ซึ่งนับว่าเป็นการหลีกเลี่ยงการใช้ทรัพยากรมิให้

มีการสูญเสียเปล่านั้นจากการใช้ และหาวิธีการที่จะบำรุงรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อมพร้อมกับการใช้ทรัพยากร

ทรัพยากรธรรมชาติ ในทัศน์ของ นิวัติ เรืองพานิช (2525) หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีประโยชน์สามารถสนองตอบความต้องการของมนุษย์ได้ เช่น บรรยากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ ทุ่งหญ้า สัตว์ป่า แร่ธาตุ พลังงาน รวมทั้งกำลังงานของมนุษย์ด้วย นอกจากนี้ยังให้ความหมายของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติว่า หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด คือใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์มากที่สุดและมีการสูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด ตลอดจนจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรให้ทั่วถึงกันด้วย ฉะนั้นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจึงมิได้หมายถึงการเก็บรักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้เฉยๆ แต่จะต้องนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ

ถนอม เปรมรัศมี (2512) ได้ให้ความเห็นว่า "...ทรัพยากรธรรมชาติเป็นมรดกที่มีคุณค่าที่ธรรมชาติให้ไว้ เพื่อมนุษย์จะได้ใช้สอยในการดำรงชีวิต จึงจำเป็นต้องศึกษาค้นคว้าถึงการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ให้ถูกต้อง มิฉะนั้นทรัพยากรเหล่านั้นจะต้องหมดไปอย่างรวดเร็ว"

โสภณ เชมมา (2524) ให้ความเห็นว่า "...การอนุรักษ์เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในเมือง ชนบท ดังนั้นการวางแผนการจัดการทรัพยากรอย่างชาญฉลาด จะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทั้งทางสังคม วัฒนธรรม และธรรมชาติ..."

การสูญเสียป่าไม้ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อบรรยากาศรอบโลก และต่อการดำรงชีวิตของประชากร จึงก่อให้เกิดการตระหนักถึงการที่จะต้องป้องกัน รักษา และฟื้นฟูสภาพป่าไม้ขึ้นมาใหม่ วินัย วีระพัฒนานนท์ (2530) ได้เสนอแนวทางในการอนุรักษ์ป่าไม้ไว้ ดังนี้

1. การยกเลิกการใช้สัมปทานป่าไม้ ในอดีตที่ผ่านมาการใช้สัมปทานทำป่าไม้ได้ก่อให้เกิดการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ของประเทศเป็นจำนวนมาก จนทำให้ธรรมชาติขาดความสมดุล การยกเลิกการใช้สัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศ จะเป็นผลดีต่อการฟื้นฟู และป้องกันการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ที่มีประสิทธิภาพทางหนึ่ง

2. การป้องกันการบุกรุกทำลายป่า การบุกรุกทำลายป่าเพื่อใช้พื้นที่บริเวณทำการเพาะปลูก หรือการลักลอบตัดไม้เพื่อนำไม้ไปทำประโยชน์มีส่วนทำให้ปริมาณป่าไม้ลดลงมาก การปฏิบัติตามกฎหมายและการไม่ลักลอบเข้าไปบุกรุกพื้นที่ป่า จึงเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้ได้ทางหนึ่ง

3. การป้องกันไฟป่า ในแต่ละปี ป่าไม้ได้ถูกเผาทำลายทั้งโดยการเกิดตามธรรมชาติ และโดยการจุดเผาโดยประชาชนเป็นจำนวนมาก ทำให้ต้นไม้ทุกชนิดถูกทำลายหมด รวมทั้งสัตว์ป่า ก็ขาดที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหาร การร่วมมือป้องกันและการสกัดกั้นไม่ให้เกิดไฟป่าจะเป็นผลดีที่จะทำให้ต้นไม้ในป่าได้เจริญเติบโตเป็นป่าไม้ที่สมบูรณ์ต่อไป

4. การใช้ไม้อย่างประหยัด การใช้ไม้ในกิจการต่าง ๆ เช่น การก่อสร้างที่อยู่อาศัย และใช้ไม้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดด้วย

5. การใช้วัสดุอื่นทดแทนไม้ การก่อสร้างบ้านเรือนและเครื่องใช้ชนิดต่าง ๆ ควรใช้วัสดุอื่นทดแทนการใช้ไม้ให้มากที่สุด ไม่ควรใช้ไม้โดยไม่จำเป็น มีวัสดุหลายชนิดที่ใช้แทนไม้ได้ เช่น การใช้โลหะในการก่อสร้างบ้านแทนการใช้ไม้ เป็นต้น

6. การปลูกป่า การปลูกป่าและการดูแลให้ป่าไม้ได้ฟื้นสภาพป่าขึ้นมาใหม่ จะเป็นการช่วยเร่งรัดให้มีป่าไม้มากขึ้นและอุดมสมบูรณ์ขึ้น

อาษา พรหมบุญผา (2519) ให้ความหมายของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมิใช่จำกัดอยู่แต่เพียงการเก็บรักษาไว้ โดยไม่เอาไปใช้เท่านั้น แต่จะใช้วิธีการต่าง ๆ ซึ่งทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับทรัพยากรแต่ละชนิด ซึ่งอาจจะใช้วิธีการหลายวิธี หรือวิธีการเดียวกันอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ดังต่อไปนี้

1. การถนอมรักษา คือต้องการที่จะคงสภาพต่าง ๆ ของธรรมชาติเดิมไว้ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพให้มียั่งยืนอยู่ตลอดไป เช่น ดิน หรือสัตว์พันธุ์ธรรมชาติ และสถานที่ทางประวัติศาสตร์ เหล่านี้ เป็นต้น

2. การบูรณะหรือฟื้นตัว เช่น ป่าไม้ถูกโค่นทำลายไปมาก ต้องบูรณะปลูกสร้างป่าไม้ให้ฟื้นตัวขึ้นใหม่ หรือสัตว์ป่าถูกฆ่าไปจำนวนมากจนจะหมดสิ้นสูญพันธุ์แล้วก็มี การอนุรักษ์เพิ่มเพาะพันธุ์ขึ้น วิธีการในข้อนี้คล้าย ๆ กับช่วยเสริมถนอมรักษา เมื่อบูรณะให้ฟื้นตัวแล้ว จึงถนอมรักษาไว้ตามข้อ 1

3. การปรับปรุงให้ดีกว่าสภาพธรรมชาติ คือพยายามนำสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ มาใช้ให้เป็นประโยชน์มากขึ้น เช่น การใช้ที่ดินทำนาธรรมดาทำปีละครั้ง แต่จะปรับปรุงที่ดินนั้นอย่างไร จึงจะให้ทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง หรือปกติปลูกข้าวได้ไร่ละ 40 ถังต่อปี จะทำอย่างไรจึงจะเพิ่มผลผลิตข้าวให้ได้ถึงไร่ละ 50 ถังต่อไป อย่างนี้เป็นต้น

4. การใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะประเภทที่ใช้สิ้นเปลืองหมดไปไม่อาจฟื้นหากกลับคืนมาได้อีก เช่น แร่ธาตุต่าง ๆ ดังตัวอย่างแร่เหล็กที่ยังไม่สามารถทำการถลุงในประเทศได้ แต่จะทำอย่างไรให้ค่าขนส่งไปขายต่างประเทศต่ำและได้ราคาขายสูง หรือควรขุดแร่

ฟลูออไรท์ขึ้นมาใช้เสีย ก่อนที่จะสร้างเขื่อนกันให้น้ำท่วมแร่ไปเสียหรือใช้วิธีการขุดแร่ที่ได้เปอร์เซ็นต์แร่ต่ำ ไปกว่าที่ควรจะได้เช่นนี้เป็นการใช้ทรัพยากรอย่างไม่มีประสิทธิภาพ

5. การนำเอามาใช้ใหม่ ทรัพยากรบางอย่างเมื่อใช้แล้วอาจนำกลับมาใช้ใหม่ได้อีก เช่น โรงงานถลุงเหล็กนำเอาเศษเหล็กที่ไม่ใช้แล้วกลับมาถลุงใหม่ โรงงานทำกระดามนำเอาเศษกระดามที่ใช้แล้วกลับมาเข้าโรงงานทำเป็นกระดามที่ดีใหม่ เช่นนี้เป็นการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดและฉลาดโดยไม่จำเป็นต้องนำเอาทรัพยากรดั้งเดิมมาใช้เพิ่มใหม่อีก

6. การนำเอาสิ่งอื่นมาใช้แทน คือการคิดค้นหาสิ่งอื่นมาใช้แทนทรัพยากรที่กำลังจะหมดไป เช่น ไม้ในป่ากำลังจะหมดไปก็คิดค้นวัสดุอื่นที่มีเหลือเพื่อมาคิดแปลงใช้แทนไม้ เช่น ใช้กระเบื้องกระดาม หรือชิปซัมบอร์คมาทำเป็นฝาและฝ้าบ้านแทนไม้ หรือใช้พลาสติก เป็นภาชนะแทนเหล็กหรือสังกะสี เหล่านี้เป็นต้น แต่อาจจะเป็นดาบสองคม คือเมื่อมีวัสดุอื่นมาใช้แทนได้เหมาะสมกว่า ก็อาจจะทำให้ทรัพยากรบางอย่างไร้ค่าไปได้ เช่น ถ้าหากมีของใช้แทนดีบุกได้ดีกว่าแล้ว แร่ดีบุกก็อาจจะไร้ค่าไปได้

7. การสำรวจตรวจสอบค้นหาทรัพยากร ทรัพยากรบางอย่างอาจจะยังไม่รู้จักใช้หรือถูกปล่อยทิ้งไว้ไม่เกิดประโยชน์ การศึกษาค้นคว้าหรือวิจัยหาทางนำเอามาใช้ให้เหมาะสมก็จะเกิดประโยชน์อย่างมาก เช่น พลังงานจากน้ำตก พลังงานจากแสงแดด หรือกระแสไฟฟ้าในแม่น้ำลำคลองที่ไหลเชี่ยว เหล่านี้หากไม่คิดค้นหาทางนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ก็จะเป็นทรัพยากรที่สูญเปล่า

จึงอาจจะกล่าวพอสรุปได้ว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติก็คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และใช้ได้เป็นเวลานานที่สุด ทั้งนี้จะต้องให้สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย

จากผลการวิจัยเรื่อง ป่าชุมชนในประเทศไทย แนวทางการพัฒนา ของเสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) พบว่า ชุมชนที่มีการอนุรักษ์ป่าอยู่ในปัจจุบัน แม้จะมีความแตกต่างกันในเรื่องของขนาดของชุมชน วิธีการผลิต ชาติพันธุ์ สถานที่ตั้งชุมชน ความเก่า-ใหม่ของชุมชนเหล่านี้ก็ตาม แต่ในความแตกต่างนี้ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะมีลักษณะร่วมกันอยู่ 8 ประการ คือ

1. มีความเป็นชุมชนสูง กล่าวคือ มีความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนอย่างเหนียวแน่น ซึ่งสังเกตได้จากการมีความเชื่อ อุดมการณ์ และพิธีกรรมที่ชุมชนยึดถือและปฏิบัติร่วมกัน

2. มีทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ในสภาพที่ยังใช้ได้ หรือพอที่จะฟื้นฟูให้กลับคืนสู่สภาพที่สมบูรณ์ได้ สามารถเอื้ออำนวยต่อการผลิตในภาคเกษตรกรรมของชุมชนได้อยู่เพราะป่าชุมชนจะไม่เกิดบนพื้นที่ที่ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมมาก จนไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อีก

3. มีจิตสำนึกในการรักษาป่า ซึ่งอาจเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ คือ

3.1 เกิดจากประเพณี ความเชื่อ และการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดต่อกันมา

3.2 เกิดจากความจำเป็นในการป้องกัน และรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน

3.3 เกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก เช่น การให้สัมปทานทำไม้

โครงการต่าง ๆ ของรัฐ ชุรกิจเอกชนหรือการแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง

3.4 เกิดจากปัญหาภัยแล้ง

4. การมีผลประโยชน์ร่วมกันการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าเพื่อการเกษตร และการใช้ผลผลิตจากป่าในชีวิตประจำวัน

5. มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง

6. มีการจัดตั้งองค์กรประชาชน

7. มีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน

8. มีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม โดยจำแนกออกเป็น 3 ประเด็นหลักคือ

8.1 หลักการจัดการอยู่บนพื้นฐาน 4 ประการคือ

8.1.1 การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

8.1.2 การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก และความเป็นธรรม

ทางสังคม

8.1.3 ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศน์

8.1.4 การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

8.2 วิธีการจัดการ จำแนกเป็น 3 ลักษณะคือ

8.2.1 มีการจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ

8.2.2 มีการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชน

ทราบ

8.2.3 มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราว เพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชน และมีการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อทำหน้าที่ดูแล

8.3 รูปแบบการจัดการป่าชุมชน แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

8.3.1 รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี

8.3.2 รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์

8.3.3 รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง ซึ่งลักษณะรวมทั้ง 8 ประการนี้ เป็นปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่และความยั่งยืนของป่าชุมชน

การที่ชุมชนหมู่บ้านมีการจัดการทรัพยากรของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ที่ดินแหล่งน้ำ นั้น เกิดขึ้นนานนับศตวรรษในหลายชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือและภาคอีสาน ภายใต้หลักการของการอนุรักษ์ คือใช้ประโยชน์อย่างรู้คุณค่า ชาวบ้านอาจเรียกป่าชุมชนในชื่อที่แตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาคและตามประโยชน์ใช้สอยหรือลักษณะที่ตั้งของป่า แต่มีความหมายโดยรวมคือ ป่าที่ชาวบ้านถือว่าเป็นของส่วนรวม หรือ “ป่าหน้าหมู่บ้าน” ตามคำเรียกขานของชาวบ้านในภาคเหนือ (เสน่ห์ จามริกและคณะ 2536) ดังนั้น ป่าชุมชนจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของประเพณีการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านที่ผูกพันอยู่กับวัฒนธรรมการผลิตเพื่อยังชีพในภาคเกษตรกรรมอย่างแยกไม่ออก โดยมีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จารีตประเพณีในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคน ชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติ และยังเป็นความพยายามของชุมชน ในการที่จะปรับตัวให้สามารถดำรงอยู่ในสภาวะการณที่เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนืองได้ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างวิถีการผลิตและระบบนิเวศและสร้างความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นภายในสังคม

เอกสารที่เกี่ยวข้อง ในเรื่องของแนวคิดป่าชุมชนโดยโกมล แพรกทอง (2537) กล่าวว่า ป่าชุมชนเป็นรูปแบบของการร่วมมือ ร่วมใจของประชาชน ในการรักษาพื้นที่ป่าไม้ เพื่อประโยชน์ของตนเอง เน้นการจัดการในระบบนิเวศน์ที่ทำให้ คน ต้นไม้ สัตว์ป่า ให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ในการพัฒนาป่าชุมชนยังต้องการปัจจัยสนับสนุนหลายประการ จะเพิ่มความเข้มแข็ง ให้กับการดำเนินงานของป่าชุมชน เช่น

1. การจัดหาที่ดินเพื่อนำมาใช้เป็นพื้นที่ป่าชุมชน ชุมชนที่จำเป็นต้องพึ่งพาประโยชน์จากป่ายังมีอีกมาก
2. การรักษาน้ำไว้เนิ่นป่าชุมชนแบบดั้งเดิม เป็นแหล่งชับน้ำ ป่าช้า ป่าดอนปู่ตา ป่าอภิทาน ซึ่งวิธีการปฏิบัติยังไม่มิกฎหมายรับรอง
3. การพึ่งพิงจากแหล่งชุมชน ทั้งแบบพัฒนาและดั้งเดิมมุ่งยกระดับเศรษฐกิจของราษฎร และ หาผลประโยชน์จากป่า
4. ป่าชุมชนเน้นการดำเนินการโดยองค์กรประชาชนซึ่งต้องอาศัย การสนับสนุนจากองค์กรภายนอกอีกมาก

5. ในการพัฒนาป่าชุมชน จำเป็นต้องอาศัย ความร่วมมือจากผู้นำท้องถิ่นและองค์กรชาวบ้านในท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการร่วมมือในการพัฒนาป่าชุมชน ตามแนวความคิดของการจัดการป่าของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน

2.1.2 แนวความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน

“การมีส่วนร่วมของประชาชน” (People Participation) ถูกนำมาใช้ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) เป็นต้นมา แต่เนื่องจากได้มีนักวิชาการจากหลายท่านให้ความหมายของคำไว้แตกต่างกันหลายความหมาย และจะเห็นได้ว่า ที่ผ่านมารัฐได้นำเอาความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน ใช้เป็นเครื่องมือในการให้ประชาชนเข้ากิจกรรมหรือโครงการที่เจ้าหน้าที่รัฐเป็นผู้กำหนดขึ้น อันเนื่องมาจากการตีความหมายของการมีส่วนร่วมในลักษณะที่ยังไม่ถูกต้องและไม่เป็นที่ยอมรับ โดยทั่วไปเพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของการมีส่วนร่วมอย่างถูกต้องและตรงกัน จึงควรที่จะได้ศึกษาถึงความหมายของการมีส่วนร่วมที่ได้มีผู้ให้ความหมายไว้แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) กล่าวว่า “การมีส่วนร่วมของประชาชน” หมายถึง การเกี่ยวข้องกับจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าให้กระทำ บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้นกับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

อภินัน ระพีพัฒน์ (2527) ได้อธิบาย “การมีส่วนร่วม” คือ การที่ประชาชนหรือชุมชนได้พัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการ ควบคุม การใช้และการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิต ทางเศรษฐกิจและสังคม โดยการพัฒนาความรู้และภูมิปัญญา ซึ่งสามารถแสดงออกมาในรูปการตัดสินใจในการดำรงชีวิตของตนเอง ได้แบ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

1. ร่วมกันค้นหาสาเหตุของปัญหาและแนวทางการแก้ไข
2. ร่วมกันในการตัดสินใจ และเลือกแนวทางเพื่อวางแผนแก้ไขต่อไป
3. ร่วมกันในการปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผนงานโครงการ
4. ร่วมกันในการประเมินผลงานและกิจกรรมพัฒนา

ไพร์ตัน เตชะรินทร์ (2527) ได้แบ่งลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น 8 ลักษณะ ดังนี้

- 1) ร่วมทำการศึกษา ค้นคว้าปัญหา และสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมตลอดจนถึงความต้องการของชุมชน
- 2) ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบ และวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชน หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่มีประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน
- 3) ร่วมวางแผนนโยบาย หรือแผนงาน หรือโครงการ หรือกิจกรรมเพื่อจัดและแก้ไข ปัญหา ความต้องการของชุมชน
- 4) ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
- 5) ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนา ให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
- 6) ร่วมลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเอง
- 7) ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการ และกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมาย
- 8) ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการ และกิจกรรมที่ได้ทำไว้ โดยเอกชน และรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

World Health Organization (1981) ได้เสนอรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่ถือว่าเป็นรูปแบบที่แท้จริง หรือสมบูรณ์จะต้องประกอบด้วยกระบวนการ 4 ขั้นตอน คือ

- 1) การวางแผน ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา จัดอันดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามประเมินผล และประการสำคัญ คือการตัดสินใจด้วยตนเอง
- 2) การดำเนินกิจกรรม ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการและการบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรร ควบคุมทางการเงิน และบริการ
- 3) การใช้ประโยชน์ ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งตนเอง และควบคุมสังคม
- 4) การได้รับประโยชน์ ประชาชนจะต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นฐานที่เท่ากัน ซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว สังคม หรือวัตถุ ก็ได้

Carry (1970) ได้สรุปรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนไว้ 2 ประการ คือ

- 1) การมีส่วนร่วมแบบมีตัวแทน(Representative) คือ จะเข้าร่วม โดยผ่านตัวแทนของตน

2) การมีส่วนร่วมแบบไม่มีตัวแทน (Non-representative) คือ จะเข้าร่วมโดยตรง

นรินทร์ จงวุฒิเวศย์ (อ้างถึงในทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527) ได้ถึงศึกษาเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมว่าจะต้องประกอบด้วยปัจจัยต่าง ๆ อย่างน้อย 3 ประการคือ

- 1) ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม
- 2) ประชาชนสามารถที่จะมีส่วนร่วม
- 3) ประชาชนจะต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม

และยังกล่าวถึงความสำเร็จของการมีส่วนร่วมว่าขึ้นอยู่กับเงื่อนไข ดังต่อไปนี้

- 1) ประชาชนจะต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วมกิจกรรมและร่วมให้เหมาะสมกับสถานการณ์
- 2) ประชาชนต้องไม่เสียเงินทอง ค่าใช้จ่ายในการมีส่วนร่วมมากเกินไปจนเกินกว่าผลตอบแทนที่เขาประเมินว่า จะได้รับ

เขาประเมินว่า จะได้รับ

- 3) ประชาชนต้องมีความสนใจที่สัมพันธ์ความสอดคล้อง กับการมีส่วนร่วมนั้น
- 4) ประชาชนต้องสามารถสื่อสารรู้เรื่องกับผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย
- 5) ประชาชนต้องไม่รู้สึกระทอบกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่ หรือสถานภาพทางสังคม

หากมีส่วนร่วม

นร เหล่าวิชยาและคณะ (2539) ได้วิจัยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนใน “โครงการสุพรรณบุรี” โดยมีพื้นฐานว่าการที่ประชาชนจะเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาต่างๆ นั้น จะต้องตั้งอยู่บนเงื่อนไข ดังต่อไปนี้ คือ

1) ประชาชนจะต้องมีเวลาที่จะเข้าร่วมในกิจกรรม กล่าวคือ การดำเนินกิจกรรมพัฒนาที่จัดทำขึ้นจะต้องเป็นเวลาที่ประชาชนว่างจากกิจกรรมงานประจำหรือการประกอบอาชีพ มิเช่นนั้นแม้ว่าต้องการจะให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมมากน้อยเพียงใดก็ตาม ก็อาจมีประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมได้น้อย เนื่องจากมีภารกิจที่ต้องกระทำในช่วงนั้น ๆ

2) โครงการพัฒนาต่าง ๆ จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ มิเช่นนั้นประชาชนก็ไม่มีโอกาสจะเข้าร่วมกิจกรรมได้

3) ประชาชนจะต้องมีความตั้งใจ และเต็มใจที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมที่จัดให้มีขึ้นในหมู่บ้าน ตำบล

โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ ประกอบขึ้นดังต่อไปนี้

1) ร่วมรับรู้และเข้าใจในโครงการ หมายถึง ประชาชนได้รับรู้รับทราบว่ามีโครงการเข้ามาดำเนินการในหมู่บ้าน ตำบลของตน และมีความเข้าใจในเป้าหมาย ขั้นตอนและวิธีการดำเนินงานของโครงการอย่างชัดเจน

2) ร่วมให้ข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล หมายถึง ประชาชนจะต้องมีส่วนในการให้ข้อมูลต่าง ๆ และวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อหาปัญหาของหมู่บ้าน ตำบล อันจะเป็นแนวทางในการจัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามสภาพปัญหา

3) ร่วมวางแผนและตัดสินใจ หมายถึง ประชาชนจะเป็นผู้ที่กำหนดแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของหมู่บ้าน ตำบล และมีส่วนในการตัดสินใจเลือกกิจกรรมที่จะจัดทำขึ้นในหมู่บ้าน ซึ่งในขั้นตอนนี้ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจจะดำเนินการผ่านทางผู้แทนชาวบ้าน ได้แก่ คณะกรรมการสภาตำบล หรือคณะกรรมการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการคุ้ม และคณะกรรมการกลุ่มต่าง ๆ ทั้งนี้ผู้แทนชาวบ้านควรเป็นผู้ที่มาจากทางเลือกของชาวบ้านเอง

4) ร่วมดำเนินการและใช้ประโยชน์ หมายถึง ประชาชนได้มีส่วนในการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของโครงการ ในทุกขั้นตอน ได้แก่ ร่วมออกแรง ร่วมบริจาคเงิน ร่วมบริจาควัสดุ ร่วมบริจาคที่ดิน และร่วมใช้ประโยชน์จากผลการดำเนินงาน เป็นต้น

5) ร่วมติดตามผลการดำเนินงาน หมายถึง การที่ประชาชนสนใจติดตามการทำการกรรมการดูแลสาธารณสมบัติที่สร้างขึ้น ติดตามการทำงานของคณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการสภาตำบล หรือองค์การบริหารส่วนตำบล ตลอดจนการจัดสรรงบประมาณของส่วนราชการที่จะมีโครงการในหมู่บ้าน ตำบล เป็นต้น

2.1.3 แนวความคิดเรื่องนิเวศวิทยาการเมือง

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2538) กล่าวว่า การเมืองเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการแบ่งและการจัดสรรทรัพยากร การเมืองจะเป็นตัวกำหนดว่า ใครได้อะไร เมื่อไร อย่างไร และทำไม ทรัพยากร เช่น อาหาร น้ำ อากาศ ดิน ป่าไม้ ฯลฯ เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับระบบธรรมชาติ ระบบนี้เป็นฐานของทรัพยากรทั้งปวง มองจากแง่นี้แล้ว การเมืองจะตั้งอยู่บนพื้นฐานทางนิเวศ ในสถานการณ์ที่ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่หายากมากขึ้น การช่วงชิงทรัพยากรและความขัดแย้งก็ยิ่งมีความรุนแรงมากขึ้น เราจะเห็นความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองและเรื่องของนิเวศชัดเจนยิ่งขึ้น กลุ่มคนที่มีอำนาจทางการเมืองจะสามารถครอบครองทรัพยากรที่หายากมาเป็นสมบัติของตนได้มากกว่ากลุ่มคนที่ไร้อำนาจ

ในการแข่งขันเพื่อทรัพยากร มีแนวโน้มว่า อำนาจรัฐและหน่วยงานของรัฐมักจะสนับสนุนกลุ่มธุรกิจที่มีโครงการเพื่อแสวงหากำไร ในการวางนโยบายสิ่งแวดล้อม เรามักจะพบว่ารัฐบาลจะสนใจการแก้ไขปัญหาหยาบๆ ละเว้นการมองปัญหาละเอียด และหลีกเลี่ยงการเปลี่ยนแปลง เมื่อเป็นเช่นนี้ ทุกสิ่งทุกอย่างก็ยังคงอยู่ในสภาพเดิม เราจึงไม่อาจหวังได้ว่ารัฐบาลจะสามารถแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติได้

การเมืองที่แท้จริง คือ ศิลปะของการแปรสภาพจาก “สิ่งที่เป็นไปได้” ให้กลายเป็น “สิ่งที่เป็นไปได้” การเมืองแนวนี้เป็นเรื่องของการสร้างความเป็นไปได้ใหม่ ๆ ให้แก่ความก้าวหน้าของสังคม มองจากแง่ของนิเวศวิทยาการเมืองก็คือ การสร้างจินตนาการใหม่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ นั่นเอง (ปริษา เปี่ยมพงษ์สานต์, 2538)

การก้าวจากความคิดแบบเก่าไปสู่จินตนาการใหม่ จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีวิธีการหลายอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง :

- การศึกษาและการรณรงค์เพื่อปลุกความสำนึก
- การปฏิบัติการทางกฎหมาย
- การปฏิบัติการทางการเมือง เพื่อเปลี่ยนแปลงกระบวนการวางแผนและนโยบาย
- การเคลื่อนไหวสังคมแนวใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดองค์กรมวลชนระดับท้องถิ่น

ในภาคปฏิบัติ เราคงต้องใช้วิธีการหลายอย่างผสมผสานกัน จึงจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างขนานใหญ่ ซึ่งจะมีผลกระทบต่อการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ธรรมชาติได้และ ได้เข้าถึงความเห็นของนักวิชาการของสถาบัน Worldwatch Institute ที่กรุงวอชิงตันเกี่ยวกับบทบาทของการเคลื่อนไหวระดับท้องถิ่นว่า

“การกระจ่ายการระดมพลังมวลชนระดับรากหญ้า (grassroots mobilization) ออกไปสู่ชุมชนของโลกมากขึ้น เป็นก้าวที่สำคัญก้าวหนึ่งที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาความยากจน และความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อมของโลก ในขณะที่แบบจำลองการพัฒนาแบบกระแสหลักเน้นเรื่องการสะสมทุนและการพัฒนาเทคโนโลยีนั้น การพัฒนาแบบยั่งยืนจะเริ่มต้นจากการระดมพลังประชาชน”

ในระยะแรก ๆ การเคลื่อนไหวระดับรากหญ้าในโลกที่สาม ซึ่งครอบคลุมผู้คนเรือนแสน เรือนล้าน มีเป้าหมายเพื่อช่วยเหลือตนเอง รวมทั้งแสวงหาการพัฒนาแนวใหม่สำหรับชุมชนของตนเอง ในระยะหลัง ๆ ความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งรุนแรงยิ่งขึ้นทุก ๆ ปี ได้ผลักดันให้มีการจัดตั้งกลุ่มเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม มากขึ้น ทั้ง 2 กลุ่มมีเป้าหมายร่วมกันคือ : พิชัย

รักษาทรัพยากรธรรมชาติ กลุ่มครองสุขภาพอนามัยและปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของผู้เสียเปรียบ และผู้ยากไร้ในสังคม

ในสังคมไทย ในระดับท้องถิ่น ความทุกข์ยากรวมทั้งความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ เป็นปรากฏการณ์ที่ดำรงเคียงคู่กัน ทั้ง 2 ปัจจัยผลักดันให้ผู้คนท้องถิ่นมีความต้องการระดับสูงเกี่ยวกับการปรับปรุงคุณภาพชีวิต และการอนุรักษ์ธรรมชาติพร้อม ๆ กัน ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ จึงเป็นที่คาดคะเนได้ว่าในอนาคต ประชาชนที่เข้าร่วมในขบวนการเคลื่อนไหว สิ่งแวดล้อมจะมีสัดส่วนสูงขึ้น “กลุ่มปฏิบัติการทางสิ่งแวดล้อม” ไม่ใช่เป็นกลุ่มเล็ก ๆ ต่อไปอีกแล้ว

เมื่อทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ฐานแห่งการดำรงชีวิตก็เสื่อมโทรมไปด้วย จึงไม่เป็นที่น่าแปลกใจเลยที่ ประชาชนมีแนวโน้มที่จะรวมตัวกันตามธรรมชาติ(โดยไม่มีใครมาจัดตั้ง) ทั้งนี้ เพื่อจะปกป้องรักษาและฟื้นฟูสิ่งที่เป็ น “ผลิตภัณฑ์พื้นฐานทางธรรมชาติ” (GNP, Gross Nature Product) ของพวกเขาเอง ในภาวะแห่งวิกฤตเช่นนี้ การอนุรักษ์ได้กลายเป็นภารกิจของคนส่วนใหญ่ของท้องถิ่น ไปแล้ว

วิธีการในการจัดการ หรือแก้ปัญหาความขัดแย้งในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่ง องค์การอาหารและเกษตรของสหประชาชาติ (FAO/UN, 1987) ได้เสนอแนวทางไว้ 2 แนวทาง คือ การป้องกันและการแก้ไข

1. บุทธวิธีในการป้องกัน รวมถึงการให้การฝึกอบรมแก่ชุมชน องค์กรเอกชน (NGOs) และเจ้าหน้าที่ของรัฐให้มีทักษะในการจัดการความขัดแย้ง การให้ความสำคัญแก่กลไก แบบแผน ประเพณีของชุมชนในการจัดการความขัดแย้ง และการพยายามกระตุ้นหรือผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายใด ๆ ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางสังคม วิธีป้องกันนี้เป็นการพยายามที่จะหยุดถึงหรือฉายภาพของความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นหรือก่อนที่มันจะเกิดขึ้น คือให้เกิดความตระหนักและพยายามวิเคราะห์ว่าจะ ใช้ความขัดแย้งให้เกิดผลทางด้านบวกได้อย่างไร

2. บุทธวิธีในการแก้ไข บุทธวิธีนี้เป็นการที่ผู้เกี่ยวข้องจะต้องพยายามวิเคราะห์ปัญหา ความขัดแย้งร่วมกันปกติเป็นกรณีที่ความขัดแย้งเกิดขึ้นแล้ว ฉะนั้นแนวทางนี้จึงเป็นการพยายามวิเคราะห์ปัญหาและมองหาเครื่องมือหรือวิธีการที่เหมาะสมในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งนั้น ๆ วิธีการโดยทั่วไปมีดังนี้ คือ

2.1 การค้นหาข้อเท็จจริง วิธีการนี้เป็นการแสวงหาข้อเท็จจริงของประเด็นปัญหา โดยบุคคลที่สาม ซึ่งพยายามรวบรวมข้อมูลจากทุกฝ่าย และทำการสรุปประเด็นปัญหาที่สำคัญ วิธีการนี้สามารถนำไปใช้เป็นเทคนิคในกระบวนการเจรจาต่อรองด้วย

2.2 การปรองดอง วิธีการนี้เป็นการแก้ปัญหา โดยคนกลางที่ช่วยพูดคุยสื่อสารกับ

คู่กรณีแต่ละฝ่าย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อลดความตึงเครียดและพยายามหาข้อตกลงในกระบวนการแก้ปัญหา

2.3 การช่วยอำนวยความสะดวก วิธีการนี้เป็นการช่วยเหลือจากบุคคลที่สามในการจัดการและดำเนินการประนีประนอมให้กับคู่กรณี โดยช่วยกำหนดวาระการประชุม กำหนดตัวผู้เข้าร่วมประชุม ช่วยออกแบบกระบวนการขั้นตอนการประชุมและช่วยให้การเจรจาในที่ประชุมบรรลุเป้าหมาย

2.4 การเจรจาไกล่เกลี่ย วิธีการนี้เป็นการช่วยเหลือจากบุคคลที่สาม ในกระบวนการเจรจาต่อรอง โดยที่ผู้ไกล่เกลี่ยจะต้องมีทักษะอย่างมาก และรอบรู้ในประเด็นปัญหาความขัดแย้ง ผู้ไกล่เกลี่ยจะต้องเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายเป็นคนกลางที่ได้รับความไว้วางใจและเชื่อถือ และที่สำคัญผู้ไกล่เกลี่ยไม่มีอำนาจในการตัดสินใจใด ๆ

2.5 การเจรจาต่อรอง วิธีการนี้เป็นกระบวนการที่คู่กรณีทั้งสองฝ่ายสมัครใจที่จะพบกันและเจรจาทวิวิธีการแก้ไขปัญหาร่วมกัน โดยการต่อรองเพื่อผลลัพธ์อันเป็นที่ยอมรับของทั้งสองฝ่าย

Neumann (1992) พยายามมองปัญหาการอนุรักษ์จากมุมมองนิเวศวิทยาการเมืองว่าเป็นการพยายามเพิ่มอำนาจการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐ โดยชุมชนท้องถิ่นจะเป็นผู้สูญเสียสิทธิตามจารีตดั้งเดิมของเขา การจัดตั้งอุทยานแห่งชาติจึงถือเป็นการจัดสรรทรัพยากรขึ้นมาใหม่เป็นการเอาโครงสร้างทางสังคมแบบใหม่มาสู่พื้นที่ของคนท้องถิ่น เพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากร โดยที่นักอนุรักษ์มองว่าการจัดตั้งดังกล่าวมิใช่การต่อสู้ทางการเมืองแต่เป็นการต่อสู้ทางศีลธรรมที่ถูกต้อง Blaikie (1985) ได้ให้ข้อสังเกตกรณีรัฐเข้มงวดการควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ทำให้ระบบโครงสร้างทางการเมืองของท้องถิ่นถูกริดรอนรวมทั้งอำนาจ ชาวบ้านมักไม่มีส่วนร่วมในการถกเถียงเกี่ยวกับนโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากร ซึ่งเป็นเรื่องทางการเมืองในระดับที่สูงขึ้นไปเป็นผู้กำหนดนโยบาย ชาวบ้านจะไม่มีโอกาสเปลี่ยนแปลงการตัดสินใจได้เลย เช่น ในประเทศแทนซาเนียประชาชนสูญเสียการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านถูกปิดกั้นจากกระบวนการทางการเมืองที่เป็นทางการและถูกกักกันอยู่นอกเวทีทางการเมือง ดังนั้นทางออกของชาวบ้าน คือ

1. การหันไปเป็นพันธมิตรกับผู้ถือผลประโยชน์
2. วางเขตต่อมาตรการทางกฎหมายของรัฐ
3. แสดงออกถึงสิทธิตามประเพณีต่อทรัพยากรที่ถูกรัฐยึดไป

Chusak (1996) ได้ศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์กับการเปลี่ยนแปลงทรัพยากร พบว่าการต่อต้านทางการเมืองยังมีอยู่น้อยโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับแนวความคิดเรื่อง ส่วนสุดท้ายหรือชายขอบ (Marginality) ไม่ว่าจะเป็นส่วนของทรัพยากรหรือประชากรที่ใช้ทรัพยากรนั้น ๆ มักจะนำไปสู่กระบวนการวางจรรยาบรรณของความสัมพันธ์ระหว่างความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมกับความยากจน

Bryant (1992) ได้เสนอผลสะท้อนทางการเมืองต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งจุดสนใจอยู่ที่ผลกระทบของปัญหาสิ่งแวดล้อมต่อกระบวนการทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ได้แก่การไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคมตลอดจนการขาดเสถียรภาพทางการเมืองและจะส่งผลกระทบต่อการแสดงออกความไม่พึงพอใจต่อสภาพของชาวบ้านและกลุ่มคนยากจน ซึ่งอาจปรากฏในรูปการประท้วง การต่อสู้ของชนกลุ่มน้อยและด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจ เริ่มมีการขยายตัวในภาคเหนือของประเทศไทย

การวิเคราะห์ถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไทยว่าควรพิจารณามิติทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองแทนที่จะบอกว่าเป็นแค่เพียงปัญหาทางชีวภาพ หรือทางด้านนิเวศวิทยาแต่เพียงอย่างเดียว ทั้งนี้ควรวิเคราะห์ถึงความสำคัญเชิงโครงสร้างมหภาคจะทำให้มองเห็นพลังอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองจากภายนอกอันมาจากการพัฒนาประเทศ การรวมศูนย์อำนาจจากรัฐบาลกลางในการควบคุม และการจัดการป่าโดยใช้กฎหมายป่าไม้เป็นเครื่องมือจนก่อให้เกิด โครงสร้างการถือครองที่ดินที่ไม่เป็นธรรมเกิดการเบียดเบียนกลุ่มชนที่ไร้อำนาจต่อรองจนต้องบุกรุกเข้าไปใช้พื้นที่ป่าในที่สุด การวิเคราะห์สถานการณ์ในแนวคิดนิเวศวิทยาทางการเมืองจะทำให้เห็นว่าเป็นเรื่องของการเมืองในการเข้ามาควบคุมและจัดการทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไทยอันจะสะท้อนให้เห็นถึงการแย่งชิงและความขัดแย้งระหว่างรัฐ เอกชน และกลุ่มชาติพันธุ์ อันได้แก่ชนกลุ่มน้อย ประกอบด้วย กระเหรี่ยง ม้ง เย้า ลัวะ ฯลฯ ที่อาศัยบนพื้นที่สูงของประเทศไทย

อนันท์ กาญจนพันธ์ และมิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด (2538) ได้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาการบุกรุกทำลายป่าและการตัดไม้อย่างผิดกฎหมายเป็นผลโดยตรงจากระบบกฎหมายและการจัดการของรัฐ ก่อให้เกิดการกระจายผลประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างเอกชนและชาวบ้านที่ยากจน โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์อันเป็นชนกลุ่มน้อยที่ยากจนของประเทศไทย การที่รัฐยอมรับและให้การสนับสนุนแนวทางกรรมสิทธิ์เอกชนในเขตป่าอย่างเป็นทางการ เช่น โครงการผ่อนผันการใช้ประโยชน์ทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ (สทก.) และ นโยบายปฏิรูปที่ดินทำให้เกิด

การนุกรุกป่าเพื่ออ้างสิทธิ แต่ในขณะที่เดียวกันกลับปฏิเสธระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนที่มีมาแต่อดีตเช่นการจัดการในรูปป่าชุมชนของชนเผ่ากระเหรี่ยง ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างสิทธิเอกชน (Private Property) และสิทธิชุมชน (Common Property) จนลุกลาม ทำให้เกิดการทำลายพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น นโยบายของรัฐที่มีความลึกลับและเป็นเรื่องการเมือง กล่าวคือ ในขณะที่รัฐเน้นการอนุรักษ์แต่ขณะเดียวกันกลับสนับสนุนการพัฒนาต่าง ๆ ในพื้นที่ป่า ประเด็นการทำลายป่าโดยชนกลุ่มน้อย จึงเป็นเพียงเครื่องมือของรัฐที่ใช้ปกปิดความไม่จริงใจ ในการรักษาป่าของรัฐ ซึ่งจะนำไปสู่การเผชิญหน้าระหว่างชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานรัฐเพื่อการช่วงชิงการเป็นเจ้าของป่าตามกฎหมายเพื่อการขยายการควบคุมของอำนาจรัฐเข้าไปในเขตป่า ในที่สุดและชี้ให้เห็นอีกว่าการจัดการทรัพยากรส่วนรวมบนพื้นที่สูง เช่นการทำไร่หมุนเวียนกลายเป็นการใช้ที่ดินที่ผิดกฎหมายเป็นการทำลายป่า การจัดการป่าตามวิถีชีวิตของชุมชนแบบยังชีพ ในรูปของป่าชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์กลายเป็นสิ่งที่ไม่อาจยอมรับได้ตามกฎหมาย การไร้สิทธิตามกฎหมายของชุมชนในการเป็นเจ้าของและการปกป้องทรัพยากรของตนเอง ตลอดจนการกีดกันไม่ให้ชุมชนรวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่า ได้กลายเป็นสาเหตุที่สำคัญที่ผลักดันให้ชุมชนต้องหันไปพึ่งระบบตลาด และระบบเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ที่ขาดความแน่นอนทำให้เกษตรกรต้องสูญเสียที่ดินไปกับกระแสการกว้านซื้อที่ดินของกลุ่มนายทุน สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการที่ป่าได้กลายเป็นสมบัติสาธารณะที่เปิดเสรีอันเนื่องจากการจัดการป่าของรัฐ อย่างไรก็ตามภายใต้ขบวนการขัดแย้งและความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันดังกล่าว ชุมชนท้องถิ่นหาได้มีสภาพที่อ่อนแอที่ถูกกระทำและควบคุมจากรัฐเพียงฝ่ายเดียวไม่ ในทางตรงกันข้ามชุมชนทั้งในพื้นที่ราบ และบนพื้นที่สูง ได้พยายามปกป้องการจัดการป่าของชุมชนเองดังที่ปรากฏรูปแบบของการต่อสู้การเข้าควบคุมพื้นที่ป่าภายใต้โครงการของรัฐ เช่นการรวมตัวกันจัดตั้งองค์กรดูแลป่าในรูปของป่าชุมชนต่าง ๆ ทั่วประเทศ การต่อสู้ดังกล่าวหาใช่ความพยายามกลับไปสู่แนวความคิดหรือวัฒนธรรมในอดีตไม่ แต่เป็นขบวนการที่เป็นผลผลิตของความขัดแย้ง และการช่วงชิงอำนาจในการควบคุมทรัพยากร ซึ่งสะท้อนให้เห็นรูปแบบของการอ้างสิทธิในรูปแบบต่าง ๆ

สุชาวัลย์ เสถียรไทย (2539) ได้จำแนกกลุ่มชาวบ้านที่รวมตัวกันอนุรักษ์ป่าออกเป็น 2 ส่วน คือ ประเภทที่มีองค์กรในการจัดการป่ามาเป็นเวลานานกว่า 10 ปี และประเภทที่ริเริ่มจัดการป่าเมื่อไม่เกิน 10 ปี โดยการตั้งข้อสังเกตว่าการที่รัฐไม่ยอมรับสิทธิโดยพฤตินัยของชุมชนในกรณีแรกจะกลายเป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการทำลายระบบการอนุรักษ์ป่าของชุมชนในที่สุดสำหรับในกรณีที่สองเป็นองค์กรที่เกิดจากแรงบีบบังคับภายนอกที่รัฐยอมรับสิทธิในทรัพยากรของชุมชนภายใต้เงื่อนไขการอนุรักษ์ อันเป็นแรงจูงใจให้ชุมชนเหล่านี้ร่วมมือกันดูแลรักษาป่าเอาไว้ได้ทั้งนี้การยอม

รับสิทธิโดยรัฐจะต้องเกิดควบคู่กับเงื่อนไขการดูแลและการจัดการทรัพยากรภายใต้ระบบสิทธิที่พัฒนาขึ้นมาจากภายในชุมชนเอง

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2538) ได้ทำการศึกษาการจัดการลุ่มน้ำของชุมชนภายใต้ระบบกรรมสิทธิร่วมในภาคเหนือพบว่าชุมชนหมู่บ้านมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรส่วนรวม เช่น การจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ โดยใช้สถาบันหมู่บ้านเป็นกลไกในการดูแลและการจัดการโดยอยู่บนพื้นฐานของความยั่งยืนของทรัพยากรและความมั่นคงของชีวิตชุมชน รัฐควรให้การรับรองสิทธิชุมชนและกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรมาสู่ชุมชนหมู่บ้าน แต่ไม่ควรละเลยความร่วมมือระหว่างท้องถิ่นกับรัฐ เพราะชุมชนได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจการเมืองที่ใหญ่กว่า

2.1.4 แนวความคิดเรื่อง การพัฒนาอย่างยั่งยืน

แนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ประกอบด้วย ความหมาย หลักการ นโยบายของการพัฒนาอย่างยั่งยืน

UN Commission On Environment And Development ได้ให้คำจำกัดความ การพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของปัจจุบันโดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคต ต้องประนีประนอมยอมลดความสามารถของเขาในการที่จะตอบสนองความต้องการของเขาเองในการพัฒนาอย่างยั่งยืน เพื่อสร้างสังคมที่ยั่งยืนนั่นเอง

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2538) กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน คือการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำลายโอกาสของคนรุ่นอนาคตในการตอบสนองความต้องการของตนกล่าวคือ คนในรุ่นปัจจุบันต้องส่งมอบมรดกแห่งความมั่นคงทุกชนิดที่มีอยู่ให้แก่คนรุ่นอนาคต ในปริมาณและคุณภาพที่ระดับไม่ต่ำกว่าปัจจุบันมรดกที่สำคัญได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม การพัฒนาที่ยั่งยืน จะต้องครอบคลุมหลักสำคัญ 3 ประการ ได้แก่

1. การประเมินค่าสิ่งแวดล้อม
2. การขยายขอบเขตของเวลาให้ไกลไปถึงอนาคตของคนรุ่นต่อ ๆ ไป

3. ความเสมอภาคและความยุติธรรมของคนทุกคนชั้นในสังคม

ในทัศนะเชิงเศรษฐศาสตร์เกี่ยวกับอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคมและความมั่นคงของสังคมในแนวใกล้เคียงกับความหมาย โดยนัยของการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า

1. มีความสามารถสูงในการระดมทรัพยากรสังคมอย่างกว้างขวาง เพื่อแก้ไขปัญหาคุณภาพชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่

2. มีประสิทธิภาพในการจัดการและใช้ทรัพยากรที่มีอยู่

3. มีพลังในการกระตุ้นให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง

4. มีหลักกลไก สำหรับการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม

5. มีหลักประกันที่ก่อให้เกิดการจ้างงานอย่างเต็มที่และมีเสถียรภาพทางด้านเศรษฐกิจ

มหภาค

6. มีการอนุรักษ์ธรรมชาติ และแก้ไขวิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อม

7. มีการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ให้แก่ประชาชนผู้ทำงาน

8. มีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจทุกระดับ

วิธีการที่เหมาะสมที่สุด คือการผสมผสานในลักษณะกลมกลืนอย่างเหมาะสม เช่น ไม่เน้นเรื่องการขยายตัวทางเศรษฐกิจจนล้น เรื่องการรักษาสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ สรุปได้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นแนวคิดและแนวทางในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนและชุมชนให้ดีขึ้น โดยไม่เอนเอียงไปทางด้านวัตถุนิยมจนล้นการพิจารณาและอนุรักษ์สภาพแวดล้อมและธรรมชาติ แต่ให้ผสมผสานไปกับการพัฒนา บำรุงรักษาสภาพแวดล้อม ทั้งทางธรรมชาติและสังคม แต่อย่างไรก็ตามนักพัฒนาทั้งหลาย ไม่ควรวิตกกังวลเอนเอียงไปกับการอนุรักษ์ สภาพแวดล้อมหรือวัฒนธรรมมากเกินไป จนทำให้การพัฒนาต้องชะงักงันและจะต้องตระหนักถึงการพึ่งพาระหว่าง เขตเมือง และนิเวศวิทยา (ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์, 2538)

เป็นที่น่าเชื่อว่า แนวทางการพัฒนาชุมชนในอนาคตอาจจะเป็นพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนแม้ว่าขณะนี้จะต้องเร่งมือแก้ไขปัญหาสถานะแวดล้อมของโลกควบคู่ไปกับการแก้ไขคุณภาพชีวิตของมนุษย์

วินัย วีระพัฒนานนท์ (2537) กล่าวถึง นโยบายการพัฒนาที่ยั่งยืน ไว้ดังนี้

1. การควบคุมการเพิ่มประชากร เพราะทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างกว้างขวาง ต้องมีการผลิตอาหารที่เพิ่มขึ้น ต้องการที่อยู่อาศัย ต้องการน้ำดื่มน้ำใช้เพิ่มขึ้น ฯลฯ ความต้องการที่เพิ่มขึ้นเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดการร่อยหรอขาดแคลนทรัพยากร เกิดสารพิษในสิ่งแวดล้อม และทำให้ธรรมชาติ

ชาติหรือสิ่งแวดล้อมขาดสมดุลในที่สุดการหยุดยั้งการเติบโตหรือการหยุดยั้งการเพิ่มประชากรมนุษย์จะช่วยลดความเสี่ยงของสิ่งแวดล้อมและลดปริมาณการใช้ทรัพยากรธรรมชาติลงได้

2. การฟื้นฟูสภาพแวดล้อม สภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในสภาพเสื่อมโทรม เช่นป่าไม้ แหล่งน้ำ การพังทลายของหน้าดินจะต้องได้รับการป้องกันมิให้เกิดสภาพเสื่อมโทรมขึ้นต่อไป และจะต้องฟื้นฟูพัฒนาปลูกป่า ขุดลอกหาแหล่งน้ำ การใช้ที่ดินเพื่อกิจการต่างๆ ต้องเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ เป็นต้น

3. การป้องกันกำจัดสารพิษ สารพิษที่แพร่กระจายในอากาศ แหล่งน้ำ และที่อยู่ในวงจรรอาหารจะต้องกำจัดออกไป โดยการป้องกัน ควบคุมการใช้สารพิษเหล่านั้น ทั้งในการเกษตร อุตสาหกรรมและในบ้านเรือน มีแหล่งรวบรวม จัดการ และกำจัดสารพิษเหล่านั้นมิให้แพร่กระจายออกไป

4. การวางแผนการใช้ที่ดินและน้ำ ที่ดินที่มีอยู่ทั่วประเทศทั้งในชนบทและในเมืองจะต้องมีการจัดสรรใช้ให้เหมาะสมกับสมรรถนะของดิน ไม่ว่าเพื่อประโยชน์ทางเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การใช้เป็นชุมชนที่อยู่อาศัย และการใช้เพื่อการสาธารณูปโภค จะต้องเป็นไปอย่างสอดคล้องอย่างเหมาะสม และให้ประโยชน์มากที่สุด

5. การประหยัดการใช้ทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นน้ำ ไฟฟ้า หรือพลังงานอื่น ๆ การกิน และ การใช้เครื่องใช้ในชีวิตประจำวันทุกชนิด จะต้องเป็นไปอย่างประหยัด และใช้ประโยชน์ให้ได้มากที่สุด

6. การพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมที่จะนำมาใช้ทั้งในการเกษตร อุตสาหกรรม การสื่อสาร คมนาคม และในครัวเรือน จะต้องเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และไม่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทั้งจะต้องมีการพัฒนาเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพในการแก้ไขและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมได้ด้วย

7. ค่านิยมและวัฒนธรรมที่เหมาะสม ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต และการใช้ปัจจัยในการดำรงชีวิต จะต้องเป็นไปอย่างพอเหมาะพอดีกับกำลังการผลิตที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศน์

8. การควบคุมอาวุธสงคราม จะต้องควบคุมจำกัดการสร้าง การใช้ และการซื้อขาย เพื่อป้องกันการข่มขู่กรรณ การได้เปรียบในการใช้ทรัพยากร และผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการใช้อาวุธสงครามเหล่านั้น

9. การให้การศึกษา การให้การศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศน์ สังคม วัฒนธรรม เทคโนโลยี หรือวิชาการด้านอื่น ๆ จะต้องผสมผสานกันอย่างถูกต้อง และเป็นไป เพื่อดำรงชีวิตที่มีคุณภาพก่อให้เกิดสติปัญญา ก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในชีวิต และ ธรรมชาติ โดยรอบตัวอย่างถ่องแท้ และก่อให้เกิดทักษะที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตที่แท้จริง

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชูเกียรติ ลีสุวรรณ (2531) ได้ทำการวิจัยเพื่อให้ความรู้ ความเข้าใจในระดับตำบลในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในจังหวัดลำปาง โดยมุ่งเน้นประเด็นการให้ความรู้ความเข้าใจกับประชาชน โดยเน้นบทบาทและการมีส่วนร่วมของประชาชนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ประชาชนมีพื้นฐานความรู้ในเรื่องทรัพยากรค่อนข้างดี ปัจจุบันประชาชนเริ่มมีความตระหนักในปัญหาเรื่อง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในท้องถิ่น ประชาชนมีความพร้อมในการมีส่วนร่วมเพื่อแก้ปัญหา และสามารถกระตุ้นเหตุของปัญหาเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น รวมทั้งพบว่าประชาชนเรียนรู้เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากสื่อวิทยุโทรทัศน์และหอกระจายข่าวมากกว่าอย่างอื่น

กฤษณา บุญชัย (2540) ได้ทำการวิจัยเรื่อง เงื่อนไขการจัดการทรัพยากรชีวภาพของชุมชนน้ำจ้ำ ยุคดั้งเดิมวัฒนธรรมของชุมชนน้ำจ้ำมีความสัมพันธ์ซึ่งพากับทรัพยากรชีวภาพอย่างลึกซึ้ง จนก่อเกิดเป็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรชีวภาพด้านต่างๆ พิจารณาได้จากความเกี่ยวข้องในบริบทต่างๆ ทั้งด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และโลกทัศน์ ประเพณี พิธีกรรม พลังของชุมชนในการจัดการทรัพยากรชีวภาพดังกล่าว ได้ก่อกำเนิดขึ้นมาโดยเงื่อนไขที่สำคัญหลายประการ จำนวนนี้ได้ดังนี้

1. ระบบเศรษฐกิจยังชีพ การพึ่งตนเอง การผลิต และการใช้ทรัพยากรของชุมชน เป็นเพื่อการยังชีพแต่พอเพียง การปลูกข้าวให้พอกิน แสวงหาทรัพยากรเท่าที่จำเป็น ใช้พื้นที่ทำไร่ ทำนาให้เหมาะสมกับแรงงานและความต้องการ และที่สำคัญมีความอิสระพอตัวในระยะแรก การพึ่งตนเองในทุกๆด้านเป็นหัวใจสำคัญ ตั้งแต่การคัดเลือกพันธุ์พืชที่จะใช้ ต้องตอบสนองวัตถุประสงค์ทั้งด้านระบบนิเวศน์ รสนิยมในการบริโภค ความมั่นคงทางอาหารในเงื่อนไขทางธรรมชาติและเศรษฐกิจที่ไม่แน่นอน ความเชื่อ พิธีกรรม การรักษาพยาบาล ในระบบการผลิตเองก็ต้องมีความหลากหลาย

2. เงื่อนไขทางระบบนิเวศน์ ชาวบ้านน้ำจ้ำสามารถจำแนกความแตกต่างของพันธุ์กรรมได้เป็นสิบประเภท ความสมบูรณ์ของป่านอกจากจะเป็นแหล่งพืชผักอาหารแล้ว ยังเอื้อให้ทำการผลิตข้าวไร่หมุนเวียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ พันธุ์กรรมที่มีอยู่มากมายจากพืชป่าทำให้ชาวบ้านมีความสัมพันธ์แนบชิดกับทรัพยากรชีวภาพในทุกบริบท จึงได้สั่งสมการเรียนรู้เกิดเป็นภูมิปัญญา และการจัดการทรัพยากรชีวภาพในหลายด้าน

3. เื่อนไขด้านโลกทัศน์ ความเชื่อ “ผี” เป็นกฎเกณฑ์ในมิติจิตวิญญาณของชุมชนที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หลักธรรมพุทธศาสนา ทรัพยากรชีวภาพจึงมิได้มีคุณค่าแค่การใช้ประโยชน์ แต่เชื่อมโยงไปถึงคุณค่าทางจิตวิญญาณ จึงส่งผลให้ชุมชนใช้ทรัพยากรอย่างไม่ทำลายล้าง

4. การสืบสานภูมิปัญญาการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยหอมเมือง และวัดเป็นสถาบันในการเชื่อมโยงความรู้ ซึ่งเป็นผลมาจากการพึ่งพาภูมิปัญญาของตนที่พัฒนาในสภาพแวดล้อมท้องถิ่น และมีกลไกในการสืบสานความรู้อย่างต่อเนื่อง

สมศักดิ์ กองอินทร์ (2540) ได้ศึกษา รูปแบบการอ้างสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ อุทยานแห่งชาติแม่โถ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า รูปแบบการอ้างสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่อนุรักษ์ อุทยานแห่งชาติแม่โถ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ มีทั้งในด้านบวก ได้แก่ การรวมตัวกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำและการจัดการป่าโดยชุมชนในรูปแบบป่าชุมชน สำหรับในด้านลบ ได้แก่ การทำประโยชน์พื้นที่เพื่อให้มีสภาพแตกต่างจากป่าธรรมชาติ เริ่มจากการทำพื้นที่ให้โล่งเตียน มีการทำประโยชน์อย่างต่อเนื่อง และการปลูกไม้ผลขึ้น นอกจากนี้ยังมีการล้อมรั้วและการติดป้ายการใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อแสดงถึงสิทธิการครอบครองและใช้ประโยชน์ในพื้นที่ของชุมชน และนำมาใช้เป็นข้ออ้างเพื่อให้ชุมชนสามารถอาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ได้ แนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ควรมีการกระจายอำนาจ และการเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม โดยการยอมรับสิทธิชุมชน อันจะทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ได้อย่างยั่งยืนตลอดไป

มนัส รวดเร็ว (2541) ได้ศึกษา การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยขอด จังหวัดน่าน ผลการศึกษาสรุปว่า ชุมชนชาวไทยลื้อ และชาวเข่า ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยขอดมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ในอดีตมีการพึ่งพิงทรัพยากรจากป่ามากกว่าปัจจุบัน เนื่องจากเป็นสังคมปิด หรือสังคมบ้านป่า มีการดำรงชีพเป็นลักษณะเรียบง่าย พึ่งพาตนเองสูง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน เหลือกก็แจกจ่ายให้แก่เพื่อนบ้าน และชุมชนใกล้เคียง ผลผลิตเพื่อการผลิตที่สำคัญ คือ ข้าว มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้โดยอิสระ แต่อยู่ภายใต้จารีตประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับชาวเข่า เพราะเป็นชุมชนดั้งเดิม จึงมีจิตสำนึกเห็นถึงคุณค่าของป่า และความจำเป็นในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยมีการสืบทอดประเพณีในการจัดการป่าไม้บน

พื้นฐานความเชื่อของชุมชน จากนโยบายของการพัฒนาชุมชนของรัฐในด้านต่างๆ ทำให้ปัจจุบันชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำมีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นวิถีชีวิตแบบบริโภคนิยมและพึ่งพาปัจจัยจากภายนอกมากขึ้น ทำให้เกิดความยากจนมีหนี้สิน และยังคงพึ่งพิงป่าอยู่ เช่น เป็นแหล่งอาหาร เก็บหาของป่า แหล่งเชื้อเพลิง สร้างบ้านเรือนอยู่อาศัย ทำการเกษตร แหล่งต้นน้ำ และประกอบพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น

อานันท์ กาญจนพันธ์ และมิ่งสรรพ์ ขาวสอาด (2538) ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับวิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่ากรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน โดยทำการศึกษาป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ป่าชุมชนตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน และป่าชุมชนตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ผลการศึกษาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ก่อนการประกาศเขตป่าเป็นป่าตามกฎหมาย ในเขตป่าทุกประเภทมีประชากรทั้งชาวพื้นราบและชาวเขาอาศัยแล้ว ตามลักษณะของวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะป่านุรักษ์ เช่น เขตอุทยานแห่งชาติ หลังการประกาศเป็นป่านุรักษ์ชาวบ้านถูกจำกัดพื้นที่ทำกิน ทำให้เกิดอุปสรรคต่อการพัฒนาการเกษตรเพราะชาวบ้านไม่สามารถใช้ที่ดินได้อย่างเหมาะสม บางชุมชนจึงเกิดแรงกดดันให้มีการตัดไม้ขายเพื่อความอยู่รอด ซึ่งจากการประมวลความคิดเห็นของชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้านที่เป็นกรณีศึกษาพบว่า มีข้อเสนอแนะหลายประการที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า โดยขึ้นอยู่กับบริบทของพื้นที่ ซึ่งอาจแยกแยะออกเป็นหลักใหญ่ๆ ได้ 3 ประการคือ

1. ควรปรับปรุงแนวเขตป่านุรักษ์ให้ตรงกับสภาพความเป็นจริงของวัฒนธรรมการผลิตในท้องถิ่น โดยให้องค์กรชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจำแนกประเภทการใช้ที่ดิน
2. ควรสร้างหลักประกันความมั่นคงในการถือครองที่ดิน โดยให้สิทธิทำกินร่วมกันแก่ชุมชนในเขตป่านุรักษ์ เพื่อแลกเปลี่ยนกับหน้าที่ของชุมชนในการรักษาป่า
3. ควรพัฒนาส่งเสริม และให้การรับรองสิทธิตามกฎหมายแก่องค์กรท้องถิ่นมีศักยภาพในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าในรูปป่าชุมชน

ในสายตาของชาวบ้านเข้าใจว่า ที่ตั้งของป่าชุมชนบางแห่งมีปัญหาขัดแย้งกับรัฐและบุคคลภายนอก เพราะป่าชุมชนจำนวนมากตั้งอยู่ในเขตป่านุรักษ์ เขตป่าสงวน และที่สาธารณประโยชน์ ในการประกาศให้พื้นที่ใดเป็นป่าชุมชนตามกฎหมายควรคำนึงถึงหลัก 4 ประการ คือ

1. หลักการมีส่วนร่วมของชุมชน ในรูปแบบของอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบขององค์กรท้องถิ่น ที่จะควบคุมดูแลรักษา และจัดระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า

2. หลักการมีกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชุมชน ในอันที่จะได้ประโยชน์จากป่าและป้องกันการซื้อขายที่ป่า ซึ่งอาจจะถูกนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นที่ไม่ให้ประโยชน์แก่ชุมชน

3. หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ เพราะเกิดจากการสำนึกร่วมกันของชุมชน ทำให้ได้ประโยชน์จากภูมิปัญญาและแรงงานของชาวบ้านซึ่งมีผลต่อการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตในท้องถิ่น การจัดการใช้ที่ดินอย่างเหมาะสมกับสภาพของระบบนิเวศท้องถิ่น และการประหยัดค่าใช้จ่ายในการอนุรักษ์

4. หลักการพัฒนาท้องถิ่น ที่เปิด โอกาสให้ชุมชนสามารถพัฒนาทรัพยากรของตนเอง ให้เกิดประโยชน์สูงสุดและยั่งยืนในระยะยาว โดยการช่วยเหลือด้านทุนและด้านเทคนิคจากรัฐซึ่งจะส่งเสริมให้ชุมชนสามารถช่วยตนเองได้ดีขึ้น